

TALABALARDA PEDAGOGIK EMPATIYANI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK SHARTLARI

Tashanova Farida Zoirovna,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti «Psixologiya» kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Ta'lim sohasida hamdardlik ijobiy va inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Pedagogik empatiya, xususan, o'qituvchilarning o'z talabalarini chuqurroq tushunish va ular bilan bog'lanish, qo'llab-quvvatlovchi va boyituvchi ta'lim tajribasini rivojlantirish qobiliyatini anglatadi. Shu bilan birga, empatiya ikki tomonlama ko'cha ekanligini tan olish kerak va talabalar ham pedagogik empatiyani rivojlantirish va kuchaytirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu maqolada biz talabalarda pedagogik empatiyani rivojlantirishga yordam beradigan psixologik sharoitlarni o'rganamiz.

Kalit so'zlar: empatiya, ijobiy, inklyuziv, ta'lim muhiti, pedagogik empatiya, talaba.

Zamonaviy jamiyat yuqori darajadagi umumiy rivojlanish darajasiga ega, yuqori darajadagi professionallik, tashabbuskorlik va ishbilarmonlik, ijodiy qobiliyatlarga ega bo'lgan odamlarga muhtoj. Bu umuman o'quv jarayonini qayta qurishni va uning har bir jihatini, ayniqsa motivatsionni oldindan belgilab beradi. Ma'lumki, muvaffaqiyatning asosi o'quv faoliyati har qanday talaba ushbu faoliyat turiga yuqori darajadagi motivatsiyaga ega. Ta'lim motivatsiyasi muammosi fanning turli sohalarida, shu jumladan ta'lim psixologiyasida an'anaviy tadqiqot mavzusidir. A.K. Markova alohida ta'lim jarayonining motivatsion asoslarini bilish bu jarayonning harakatlantiruvchi kuchini bilish bilan barobar ekanligini ta'kidladi. Hech bir o'qituvchi, hatto juda malakali o'qituvchi ham, agar uning harakatlari muayyan o'quv jarayonining motivatsion asoslari bilan muvofiqlashtirilmasa, kerakli natijaga erisha olmaydi. Aytish kerakki, ta'lim motivatsiyasi muammosi ta'lim psixologiyasining asosiy muammolaridan biridir. Bu holat, bir tomondan, asosiy ekanligi bilan izohlanadi psixologik xususiyatlar har qanday faoliyat, shu jumladan o'rganish ham uning motivatsiyasi hisoblanadi. Boshqa tomondan, o'quv motivatsiyasini boshqarish o'quv jarayonini boshqarishga imkon beradi, bu uning muvaffaqiyatiga erishish uchun juda muhim ko'rinadi. Ushbu muammo hozirgi kunga qadar psixologiya va pedagogikada asosiy bo'lmasa ham, eng muhimlaridan biri bo'lib kelgan bo'lsa, unga juda ko'p ishlar bag'ishlangan (Amonashvili Sh.A, Bojovich L.I., Ibragimov G.I., Ilyin V.S. , Markova). AK, Morgun VF, Matyuxina MV va boshqalar) Ta'lim motivatsiyasi muammosini hal qilishning ahamiyati uning ta'lim jarayonini samarali amalga oshirish uchun muhim ekanligi bilan belgilanadi. Ma'lumki, aynan o'qishga nisbatan salbiy yoki befarq munosabat talabaning past yoki yomon o'quv faoliyatiga sabab bo'lishi mumkin. Katta rol o'quvga qiziqishni shakllantirishda, muammoli vaziyat o'yinlari yaratishda, o'quvchilarning bilim zahiralari yordamida yecha olmaydigan qiyinchilik bilan to'qnashishi; qiyinchilikka duch kelganda, ular yangi bilimlarni olish yoki yangi vaziyatda eskisini qo'llash zarurligiga ishonch hosil qiladi. Faqat doimiy keskinlikni talab qiladigan ish qiziqarli. Aqliy kuch talab qilmaydigan engil material qiziqish uyg'otmaydi. O'quv faoliyatidagi qiyinchiliklarni bartaraf etish unga qiziqish paydo bo'lishining eng muhim shartidir. O'quv materialining va o'quv topshirig'ining murakkabligi qiziqishning ortishiga faqat bu qiyinchilikni amalga oshirish mumkin, engib o'tish mumkin bo'lganda olib keladi, aks holda qiziqish tezda pasayadi.

Empatiya, shaxslararo hodisa, boshqa odamlarning fikrlari va his-tuyg'ularini baham ko'rish va tushunish va ularning farovonligi haqida g'amxo'rlik qilishni anglatadi (Zaki, 2014 ; Preston and Waal, 2017 ; Yang va boshqalar, 2018 ; Weisz and Cikara, 2021) . Empatiya shaxslararo jarayonlarning muhim tarkibiy qismi ekanligiga keng ishoniladi (Main va boshq., 2017 ; Amicucci va boshq., 2021) . Bundan tashqari, tegishli tadqiqotlar bir qator neyropsikiyatrik sharoitlarda empatiya etishmovchiligi natijasida ijtimoiy faoliyatning buzilishini qayd etdi (Shimoni va boshq., 2012 ; Laisney va boshq., 2013 ; Schreiter va boshq., 2013 ; Yang va boshq., 2018).). Odatda ma'lumki, o'qitish - bu o'quvchi va o'qituvchini (Xolper va boshq., 2013) o'z ichiga olgan ijtimoiy shovqin, bu ham empatiyadan ajralmas (Swan and Riley, 2015) . Kognitiv va affektiv elementlarni o'z ichiga olgan o'qituvchining empatiyasi (Tettegah va Anderson, 2007 ; Swan and Riley, 2015 ; Goroshit and Hen, 2016) talabalarining ijobiy va salbiy his-tuyg'ularini baham ko'radigan talabalar holatini har tomonlama tushunishni va ularga g'amxo'rlik ko'rsatishni o'z ichiga oladi. talabalar harakatlar orqali (Berkovich va Eyal, 2015 ; Meyers va boshqalar, 2019 ; Ronen, 2020) . Hozirgi vaqtda o'qituvchilar ta'limida o'qituvchilarning empatiyasining ahamiyati haqida xabardorlik kuchaymoqda (Swan and Riley, 2015) .

O'qituvchining empatiyasi talabalar va o'qituvchilarning rivojlanishi bilan sezilarli darajada bog'liqligi odatda qabul qilinadi. To'plangan dalillar shuni ko'rsatadiki, bir tomondan, o'qituvchining empatiyasi o'quvchilarning ilmiy yutuqlarini (Cadima va boshq., 2010 ; Warren, 2018 ; Ronen, 2020), ularning o'rganish motivatsiyasini (Cooper, 2004), o'qituvchi va talaba munosabatlarini rivojlantirishi mumkin. (Wubbels va Brekelmans, 2005 ; Stojiljković va boshqalar, 2012) va umumiy sinf atmosferasi (Cooper, 2010). Bundan tashqari, o'qituvchining empatiyasi nafaqat talabalarni o'rganishga jalb qilishni rag'batlantirish, balki turli xil kelib chiqishi bo'yicha ijtimoiy adolatga erishishga yordam berishdir (Bullough, 2019). Shuning uchun, aytish mumkinki, ta'lim o'qituvchining hamdardligisiz tugamaydi; agar bo'lmasa, o'qituvchilar talabalarni o'rgatish o'rniga tarkibni uzatishni o'rgatmoqdalar (Swan and Riley, 2015). Boshqa tomondan, o'qituvchining empatiyasi talabalarning rivojlanishiga yordam berishda muhim rol o'ynaydi va ularning kasbiy o'sishiga yordam beradigan o'qituvchilarning shaxsiyatining hal qiluvchi xususiyatidir (Stojiljković va boshq., 2012 ; Zhu va boshq., 2019). Misol uchun, empatiya ijobiy o'qituvchi-talaba munosabatlari va qulay o'qitish muhitini o'rnatish orqali o'qituvchilarning ixtisoslashuvini samarali tarzda osonlashtiradi (Stojiljković va boshq., 2012). Bundan tashqari, ba'zi tergovchilar empatiya uzoq vaqtdan beri o'qituvchilik kasbining markaziy qismi hisoblanganligini ta'kidladilar (Jaber va boshq., 2018).

Umuman olganda, o'qituvchilar uchun empatiyani shakllantirish tadbirlari talabalar va o'qituvchilar uchun ijtimoiy o'zaro ta'sir uchun aniq moslashuvchan funktsiyaga ega. Hozirgacha empatiya aralashuvlari istiqbolli strategiyalarni yaratish va empatiyani ifodalash strategiyalarini oshirishga qaratilgan (Weisz and Zaki, 2017). Biroq, bu aralashuv usullari ta'sirchan natijalar bermadi (Waller va boshq., 2020). Shuning uchun o'qituvchining empatiyasini shakllantiradigan boshqa omillarni aniqlash juda muhimdir.

Empatiya va motivatsiya

Empatiya har doim ham avtomatik emas, balki kontekstga bog'liq (Zaki, 2014). Bundan tashqari, empatiya, boshqa ko'plab psixologik hodisalar kabi, motivatsion komponentni o'z ichiga oladi (Weisz va boshq., 2020). Empatik motivatsiya - bu maqsadga yo'naltirilgan, odamlarni ijtimoiy aloqalar tomon va undan uzoqlashtiradigan ichki kuch (Weisz and Zaki, 2018). Eng muhimi, Keysers va Gazzola (2014) qobiliyat va moyillik farqi empatiyani tavsiflash uchun juda muhim ekanligini taklif qilishdi. Ushbu nazariyaga ko'ra, nafaqat qobiliyat farqi, balki motivatsiya farqi tufayli empatiyada o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Xuddi shunday, Ferguson va boshqalar. (2020) empatiya tanlovdir va uni turli yo'llar bilan uyg'otish mumkinligini taklif qildi. Shuning uchun empatik qobiliyatga o'xshab, empatik motivatsiya empatiya jarayonida muhim rol o'ynaydi. Empatik motivatsiyaning tegishli nazariyasi hozirgi kunga qadar empatiya madaniyati haqida yangi tushuncha beradi, ko'plab empatik madaniyatlar tajribaga asoslangan va ifodaga asoslangan aralashuvlar orqali odamlarning empatiya qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan (Weisz and Zaki, 2017).

O'qituvchining empatiyasi: o'qituvchilar e'tiqodlarining potentsial roli

Motivatsiya asosida o'qituvchilarning empatiyasini shakllantiruvchi omillarni aniqlash yangilikdir. E'tiqod motivatsiyaga ta'sir qiluvchi eng muhim omillardan biridir, masalan, erishish maqsadi nazariyasi (Dweck, 1996). So'nggi paytlarda tobora ko'proq tadqiqotchilar empatiya va empatik motivatsiyada muhim rol o'ynaydigan e'tiqodlarga ko'proq e'tibor qaratishdi va ko'plab yutuqlarga erishdilar (Shumann va boshq., 2014 ; Weisz va boshq., 2020 ; Gandi va boshq., 2021). Masalan, Weisz va boshqalar. (2020) empatiyaning moslashuvchanligiga ishonchi ko'proq bo'lgan ishtirokchilar empatik motivatsiya va empatik aniqlikka ega ekanligini aniqladilar. Xuddi shunday, Gandi va boshqalar. (2021) empatiyaning o'zgaruvchanligiga ishongan odamlar ko'proq empatik xulq-atvorni (kamroq tajovuzkorlik) namoyon qilishini xabar qildi.

Xuddi shunday, turli xil ta'lim tadqiqotchilari o'qituvchilarning e'tiqodlari ularning sinfdagi amaliyotiga ta'sir qilishini taklif qilishadi (Kagan, 1992 ; Fang, 1996 ; Mansour, 2009). Masalan, Vang va Yang (2021) shuni aniqladilarki, ko'pchilik STEM o'qituvchilariga tayyorgarlik ko'rishdan oldin rivojlanish haqiqati va muhojir talabalarga nisbatan e'tiqodni rivojlantirish imkoniyati bor. Bundan tashqari, o'qituvchilarning e'tiqodlari sinfdagi amaliyot orqali talabalar motivatsiyasiga ham ta'sir qilishi mumkin. Heyder va boshqalar. (2020) o'qituvchilar matematika tug'ma qobiliyatni talab qiladi, deb qanchalik ko'p ishonsalar, o'zlashtirishlari past bo'lgan o'quvchilarning ichki motivatsiyasi shunchalik past bo'ladi. Ushbu tadqiqotlar, shuningdek, o'qituvchilarning e'tiqodlari va o'qituvchilar amaliyoti o'rtasida yaqin aloqalar mavjudligini ko'rsatadi. Shu sababli, empatiyani o'rganishning umumiy sohasida bo'lgani kabi, biz o'qituvchilar amaliyotiga tegishli bo'lgan o'qituvchilarning empatiyasi va empatik

motivatsiyasiga o'qituvchilarning e'tiqodlari ham ta'sir qilishi mumkinligiga ishonamiz. Yuqorida aytib o'tilganidek, empatik motivatsiya empatiyaning hal qiluvchi ta'sir etuvchi omilidir. Birgalikda biz empatik motivatsiya o'qituvchilarning e'tiqodlari va empatiyasi o'rtasidagi munosabatlarda vositachi rol o'ynashini taxmin qilamiz.

O'z-o'zini anglash:

Pedagogik empatiyaning asosi o'z-o'zini anglashdan boshlanadi. Talabalar o'zlarining his-tuyg'ulari, kuchli tomonlari, zaif tomonlari va o'rganish afzalliklarini aniq tushunishlari kerak. Bu o'z-o'zini anglash ularga o'z tengdoshlari va o'qituvchilari bilan munosabatda bo'lishga, sinfdagi tajribalarning xilma-xilligini tan olishga va qadrlashga imkon beradi. Introspektsiya va o'z-o'zini aks ettirishni rag'batlantiradigan tadbirlar orqali talabalar empatik o'zaro ta'sirlar uchun zarur bo'lgan hissiy aqlni rivojlantirishlari mumkin.

Empatiya boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va baham ko'rish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Talabalarga istiqbolli ko'nikmalarni o'rgatish, ular sinfda mavjud bo'lgan turli xil istiqbollarni qadrlashlari uchun juda muhimdir. Talabalarni vaziyatlarni turli nuqtai nazardan ko'rishga undaydigan mashg'ulotlar bilan shug'ullanish ularga tengdoshlari haqida kengroq tushunchani rivojlantirishga yordam beradi, boshqalarning tajribasi va qiyinchiliklariga hamdardlik tuyg'usini rivojlantiradi.

Empatik odamlar ko'pincha kuchli hissiy tartibga solish qobiliyatiga ega. Talabalar boshqalarning his-tuyg'ulariga hamdard bo'lishdan oldin o'zlarining his-tuyg'ularini samarali boshqarishni o'rganishlari kerak. Maktablar talabalarga ushbu muhim hissiy tartibga solish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berish uchun o'quv dasturiga ongni rivojlantirish amaliyotlari, hissiy aql bo'yicha treninglar va stressni boshqarish usullarini kiritishlari mumkin.

Pedagogik empatiyaning asosiy jihati madaniy kompetentsiyadir. Talabalar farqlarni chinakam qadrlashni rivojlantirish uchun turli madaniyatlar, kelib chiqishi va istiqbollari bilan tanishishlari kerak. Inklyuziv o'quv rejasini ishlab chiqish, ko'p madaniyatli ta'lim va turli madaniy tajribalar bilan tanishish talabalarning madaniy jihatdan ko'proq malakali bo'lishiga yordam beradi va ularga hayotning turli qatlamlaridagi shaxslar bilan empatik munosabatda bo'lish imkonini beradi.

Muloqot empatiyaning asosidir. Talabalarga samarali tinglash, og'zaki bo'lmagan muloqot va o'z fikrlarini aniq ifodalash qobiliyatini o'z ichiga olgan samarali muloqot qobiliyatlarini o'rgatish kerak. Talabalar o'z fikrlari va his-tuyg'ularini samarali gapira olsalar, ular tengdoshlari va o'qituvchilari bilan yanada chuqurroq aloqada bo'lish uchun yaxshi jihozlangan bo'ladilar.

Ijobiy namunalari, jumladan, o'qituvchilar va boshqa nufuzli shaxslarning ta'sirini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Talabalar o'qituvchilar va maktab xodimlari tomonidan modellashtirilgan empatik xatti-harakatni kuzatganda, ular bu xatti-harakatlarni o'z ichiga oladi va ularni o'zlarining o'zaro munosabatlariga qo'shishi mumkin. Talabalarda empatiyani qadrlaydigan va rag'batlantiradigan maktab madaniyatini yaratish uning rivojlanishini rag'batlantirish uchun muhimdir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, talabalarda pedagogik empatiyaning rivojlanishiga psixologik sharoitlar birikmasi ta'sir ko'rsatadi. O'z-o'zini anglash, istiqbolga ega bo'lish, hissiy tartibga solish, madaniy kompetentsiya, samarali muloqot va ijobiy rol modelini rivojlantirish orqali o'qituvchilar empatik shaxslarni tarbiyalaydigan muhitni yaratishi mumkin. Talabalar o'z tengdoshlari va o'qituvchilarini tushunish va ular bilan bog'lanishni o'rganar ekan, ular ta'lim jarayonida ishtirok etayotgan har bir kishi uchun foydali bo'lgan inklyuziv va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim hamjamiyatlarini yaratishga hissa qo'shadilar.

Adabiyotlar

1. Amicucci, G., Tempesta, D., Salfi, F., D'Atri, A., Viselli, L., Gennaro, L. va boshqalar. (2021). 5 kechalik uyquni cheklashning empatik moyillikka ta'siri. *J. Sleep Res.* 30: e13325. doi: 10.1111/jsr.13325
2. Assmann, A. va Detmers, I. (2016). *Empatiya va uning chegaralari*. London: Palgrave Makmillan
3. Baron-Koen, S. va Wheelwright, S. (2004). Empatiya koeffitsienti: Asperger sindromi yoki yuqori ishlaydigan autizmi va normal jinsiy farqlari bo'lgan kattalarni tekshirish. *J. Autism Dev. Buzilish.* 34, 163–175. doi: 10.1023/B: JADD.0000022607.19833.00
4. Batson, C. (2011). Odamlarda altruizm: Oksford stipendiyasi onlayn. *Altruizm Hum.* 10, 1–336. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195341065.001.0001
5. Berkovich, I. va Eyal, O. (2015). Ta'lim yetakchilari va hissiyotlar: 1992-2012 yillardagi empirik dalillarning xalqaro sharhi. *Ruhoniy tarbiyachi. Res.* 85, 129–167. doi: 10.3102/0034654314550046